

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

تحلیل فرهنگی

(کتاب درسی مطالعات فرهنگی)

رشته علوم و معارف اسلامی

اجرای آزمایشی

پایه یازدهم

دوره دوم متوسطه

۱۳۹۶

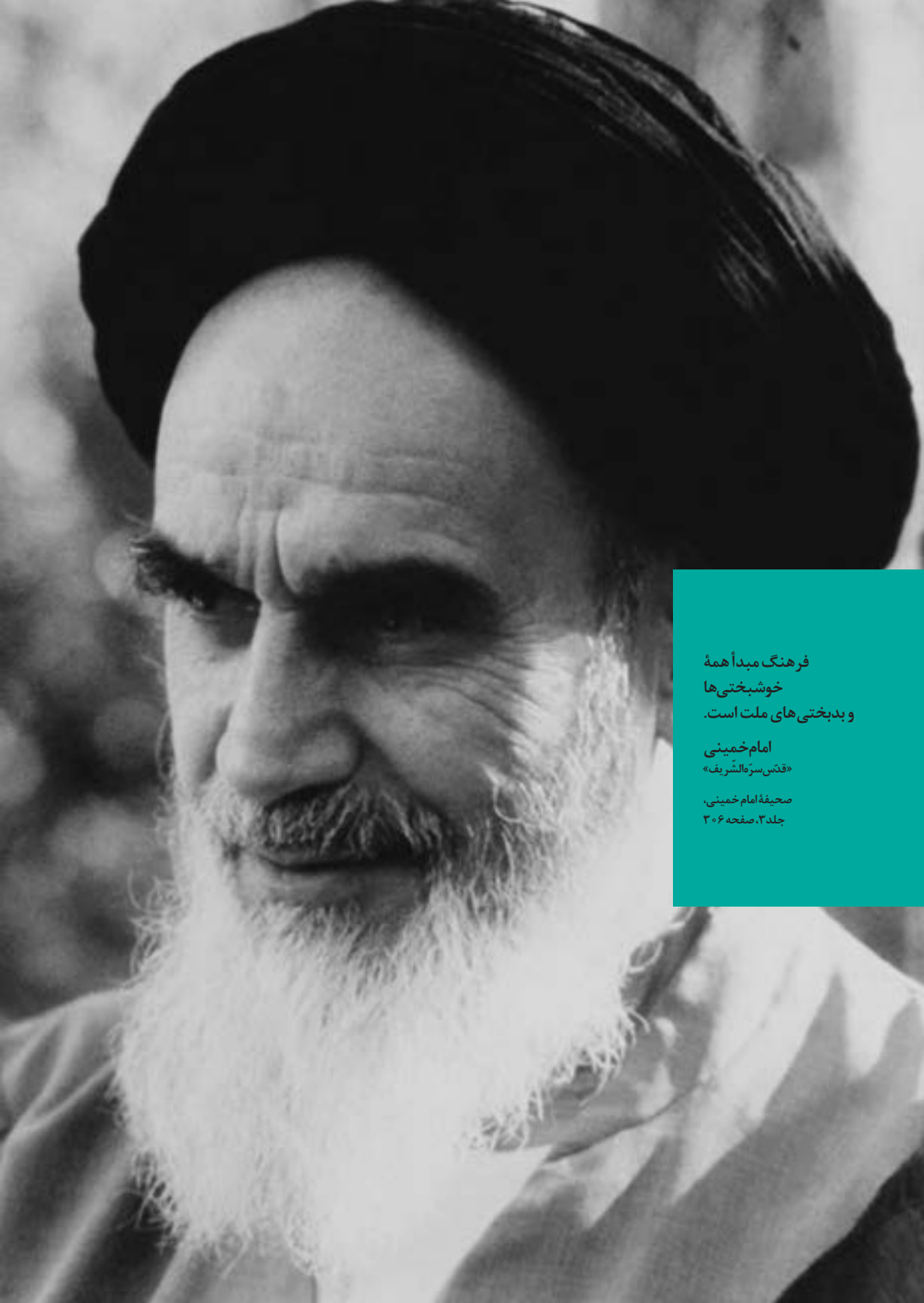
وزارت آموزش و پرورش

سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی

تحلیل فرهنگی (کتاب درسی مطالعات فرهنگی) (اجرای آزمایشی) - پایه یازدهم دوره دوم متوسطه - ۱۱۱۲۲۳	نام کتاب:
سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی	پدیدآورنده:
دفتر تألیف کتاب‌های درسی عمومی و متوسطه نظری	مدیریت برنامه‌ریزی درسی و تألیف:
مهدی نوید ادهم، حسن بنیانیان، حسن بلخاری، مجید رعنائی و نعمت‌الله فاضلی (اعضای شورای برنامه‌ریزی)	شناسه افزوده برنامه‌ریزی و تألیف:
مهدی نوید ادهم (مؤلف) - ابراهیم حاجیانی، حسن بنیانیان، یارمحمد بای، ایمان نوروزی، فرشته انصاری، محمدتقی عینی‌زاده، فریبا رضائی، محمد مهدی اعتصامی و سید محمد دلبری (همکاران تألیف)	مدیریت آماده‌سازی هنری:
اداره کل نظارت بر نشر و توزیع مواد آموزشی	شناسه افزوده آماده‌سازی:
لیدا نیک‌روش (مدیر امور فنی و چاپ) - مجتبی زند (مدیر هنری) - پرشنگ سنگین‌آبادی (نگاشت‌ارگر [طراح گرافیک]، صفحه‌آرا و طراح جلد) - زهره برهانی‌زرنندی، سوروش سعادت‌مندی، زهرا رشیدی‌مقدم، سیما لطفی، زینت بهشتی شیرازی و احمدرضا امینی (امور آماده‌سازی)	نشانی سازمان:
تهران: خیابان ایرانشهر شمالی - ساختمان شماره ۴ آموزش و پرورش (شهید موسوی)	ناشر:
تلفن: ۸۸۸۳۱۱۶۱-۹، دورنگار: ۸۸۳۰۹۲۶۶، کد پستی: ۱۵۸۴۷۴۳۵۹	چاپخانه:
وبگاه: www.irtextbook.ir و www.chap.sch.ir	سال انتشار و نوبت چاپ:
شرکت چاپ و نشر کتاب‌های درسی ایران: تهران - کیلومتر ۱۷ جاده مخصوص کرج - خیابان ۶۱ (داروپخش) تلفن: ۵-۴۴۹۸۵۱۶۱، دورنگار: ۴۴۹۸۵۱۶۰، صندوق پستی: ۳۷۵۱۵-۱۳۹	
شرکت چاپ و نشر کتاب‌های درسی ایران «سهامی خاص»	
چاپ اول ۱۳۹۶	

شابک ۹۷۸-۹۶۴-۰۵-۲۹۱۶-۴

ISBN: 978-964-05-2916-4

فرهنگ مبدأ همه
خوشبختی‌ها
و بدبختی‌های ملت است.

امام خمینی
«قدس سره الشریف»

صحیفه امام خمینی،
جلد ۳، صفحه ۳۰۶

کلیه حقوق مادی و معنوی این کتاب متعلق به سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی وزارت آموزش و پرورش است و هرگونه استفاده از کتاب و اجزای آن به صورت چاپی و الکترونیکی و ارائه در پایگاه‌های مجازی، نمایش، اقتباس، تلخیص، تبدیل، ترجمه، عکس برداری، نقاشی، تهیه فیلم و تکثیر به هر شکل و نوع، بدون کسب مجوز ممنوع است و متخلفان تحت پیگرد قانونی قرار می‌گیرند.

۹/ فصل اول / مفاهیم و کلیات

- ۱۱ / درس اول / چیستی فرهنگ
۱۸ / درس دوم / چرایی شناخت فرهنگ و تحلیل فرهنگی
۲۵ / درس سوم / چگونگی تحلیل فرهنگی

۳۳/ فصل دوم / تحولات فرهنگی

- ۳۵ / درس اول / تغییرات و تحولات فرهنگی
۴۶ / درس دوم / ارتباطات فرهنگی
۵۷ / درس سوم / نقش رسانه‌ها در تحولات فرهنگی

۶۷/ فصل سوم / هویت فرهنگی ما ایرانیان

- ۶۹ / درس اول / تداوم و پیوستگی فرهنگی ما ایرانیان
۸۱ / درس دوم / انسجام فرهنگی ما ایرانیان
۹۱ / درس سوم / هویت فرهنگی ما ایرانیان

۱۰۱/ فصل چهارم / مسائل فرهنگی ایران

- ۱۰۳ / درس اول / فرهنگ و اقتصاد
۱۱۴ / درس دوم / فرهنگ و اخلاق
۱۲۱ / درس سوم / ما و دگرگونی‌های فرهنگی

سخنی بادانش آموزان، دبیران و خانواده‌های گرامی

امروزه، پدیده فرهنگ و پرداختن به مسائل فرهنگی، به یکی از مباحث بسیار حیاتی و مهم نظری و عملی، در عرصه ملی و بین‌المللی تبدیل شده است و صاحب‌نظران و پژوهشگران مختلف از زوایای گوناگون به آن می‌پردازند. با عنایت به اینکه انقلاب اسلامی، یک انقلاب فرهنگی است، در نتیجه پرداختن به این موضوع از اهمیت و ضرورت بیشتری برخوردار است. به همین دلیل، دانشگاه‌ها، پژوهشگاه‌ها و مراکز علمی و پژوهشی فراوانی به صورت مستقل و به عنوان یک سنت مطالعاتی جداگانه، به تحقیق و پژوهش در این حوزه اشتغال می‌ورزند.

از آنجا که فرهنگ مجموعه‌ای از باورها، رفتارها، علایق و گرایش‌ها و آداب و رسوم مردم است، لذا کارشناسان و متخصصان فرهنگی معتقدند موفقیت در تمام عرصه‌های سیاسی، اقتصادی و اجتماعی، نیازمند بستر فرهنگی مناسب و همراهی فکری و عملی مردم می‌باشد.

درس «مطالعات فرهنگی» با درک ضرورت شناخت دانش آموزان عزیز از این موضوع مهم و حساس، برای اولین بار در جدول دروس گنجانده شده است، تا با فهم عمیق‌تر و دقیق‌تر، بتوانند مباحث و پدیده‌های زندگی فردی و اجتماعی خود را از منظر فرهنگی بررسی کرده و به صورت آگاهانه واکنش مناسب بروز دهند.

رویکرد تدوین کتاب، شایستگی محور بوده، و سعی شده علاوه بر ارائه دانش و معلومات مناسب این حوزه به دانش آموزان گرامی، زمینه کسب مهارت‌ها و شایستگی لازم برای رویارویی هوشمندانه و آگاهانه با فرهنگ و مسائل فرهنگی و تجزیه و تحلیل دگرگونی‌های فرهنگی را فراهم آورد. به همین دلیل نام کتاب «تحلیل فرهنگی» گذاشته شد تا در آرای مختلف مکاتب و مباحث نظری مطالعات فرهنگی متوقف نشود، بلکه بر تقویت توان فکری و کسب مهارت عملی دانش آموزان برای تجزیه و تحلیل موضوعات و مسائل فرهنگی بیفزاید و آنان را برای تفسیر و فهم عمیق‌تر سازوکارهای زندگی روزمره و تعاملات اجتماعی توانمند سازد.

کتاب تحلیل فرهنگی، در چهار فصل و هر فصل به سه درس (مجموعاً ۱۲ درس) به شرح زیر تنظیم شده است:

۱- فصل اول: مفاهیم و کلیات، در این فصل چپستی، چرایی و چگونگی فرهنگ مورد بررسی و تجزیه و تحلیل قرار گرفته است، موضوعاتی مانند مفهوم‌شناسی فرهنگ، ابعاد و سطوح فرهنگ، سواد فرهنگی، رویکرد فرهنگی، ضرورت شناخت فرهنگ و تحلیل فرهنگی.

۲- فصل دوم: تحولات فرهنگی، از آنجا که از مباحث اساسی فرهنگ، دگرگونی‌های فرهنگی است و ما در عصر تغییرات و تحولات زندگی زندگی می‌کنیم، لذا موضوعاتی مانند: چپستی، چرایی و چگونگی دگرگونی‌های فرهنگی،

ارتباطات فرهنگی، تبادل فرهنگی، مهاجم فرهنگی، سلطه فرهنگی، دیپلماسی فرهنگی، نقش رسانه‌ها در تحولات فرهنگی در این فصل واکاوی و تجزیه و تحلیل شده است.

۳- فصل سوم: هویت فرهنگی ما ایرانیان، شناخت فرهنگ ایرانی و تقویت هویت اسلامی-ایرانی نسل جوان، یک ضرورت اجتناب‌ناپذیر است. به همین دلیل موضوعاتی مانند: تداوم و پیوستگی فرهنگی ما ایرانیان، فرهنگ ایران از گذشته‌های دور تا کنون، مراحل مهم تاریخ فرهنگی ایران، انسجام فرهنگی، تنوع فرهنگی، عوامل انسجام‌بخش، هویت فرهنگی، ویژگی‌های فرهنگ ایرانی در این فصل بررسی شده است.

۴- فصل چهارم: مسائل فرهنگی ایران، در این فصل برخی از مسائل و چالش‌های فرهنگی امروز جامعه ایران در حوزه اقتصاد و اخلاق بررسی و تجزیه و تحلیل شده است و در پایان، با توجه به رسالت نسل جوان در صیانت از فرهنگ خود، شاخص‌ها و راهکارهایی برای رویارویی فعال و آگاهانه با دگرگونی‌های فرهنگی ارائه شده است.

یادآوری:

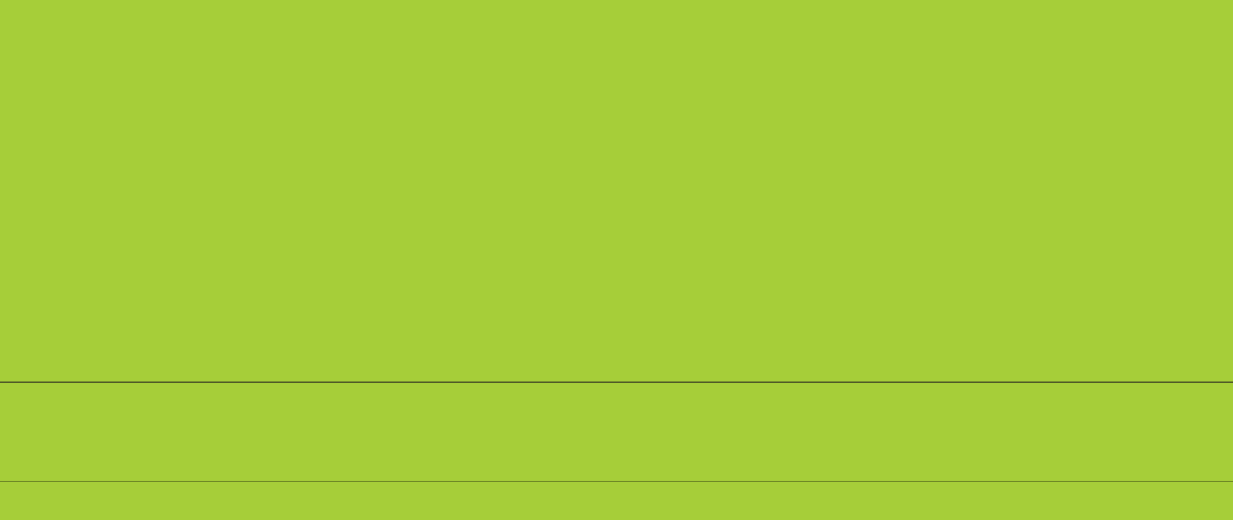
۱- دستیابی به اهداف برنامه درسی و کتاب و کسب موفقیت در فرایند یاددهی و یادگیری آن، به حضور فعال و بانشاط دانش‌آموزان در کلاس، نیاز دارد. در تدوین کتاب، از راهبرد پرسشگری، استفاده شده است، لذا دبیران عزیز، با تأکید بر سؤالات اولیه هر درس و طرح سؤالات مشابه، ایجاد انگیزه کرده و شوق یادگیری را در دانش‌آموزان تقویت نمایند.

۲- برای هر درس، به طور متوسط، دو جلسه درسی پیش‌بینی شده است. فعالیت‌هایی مانند «بررسی کنید»، «تحقیق کنید»، «گفتگو کنید»، زمینه یادگیری عمیق و دقیق دروس را فراهم می‌آورد و بر اجرای آن تأکید می‌شود.

۳- برگزاری «میزگرد فرهنگی» در کلاس یا مدرسه، توسط دانش‌آموزان و با مدیریت دبیر محترم، تحقق اهداف کتاب و تقویت مهارت گفتگو کردن را، میسر می‌سازد. در برنامه مناسبت‌ها، می‌توان به اجرای این فعالیت پرداخت.

۴- مطالعه کتاب‌های مرتبط غیردرسی، از جمله کتاب‌هایی در زمینه مطالعات فرهنگی و رمان‌های معرفی شده، بر عمق یادگیری خواهد افزود و دانش‌آموزان را توانمند می‌سازد تا پدیده‌های اطراف خود را با رویکرد فرهنگی بررسی و تجزیه و تحلیل نمایند.

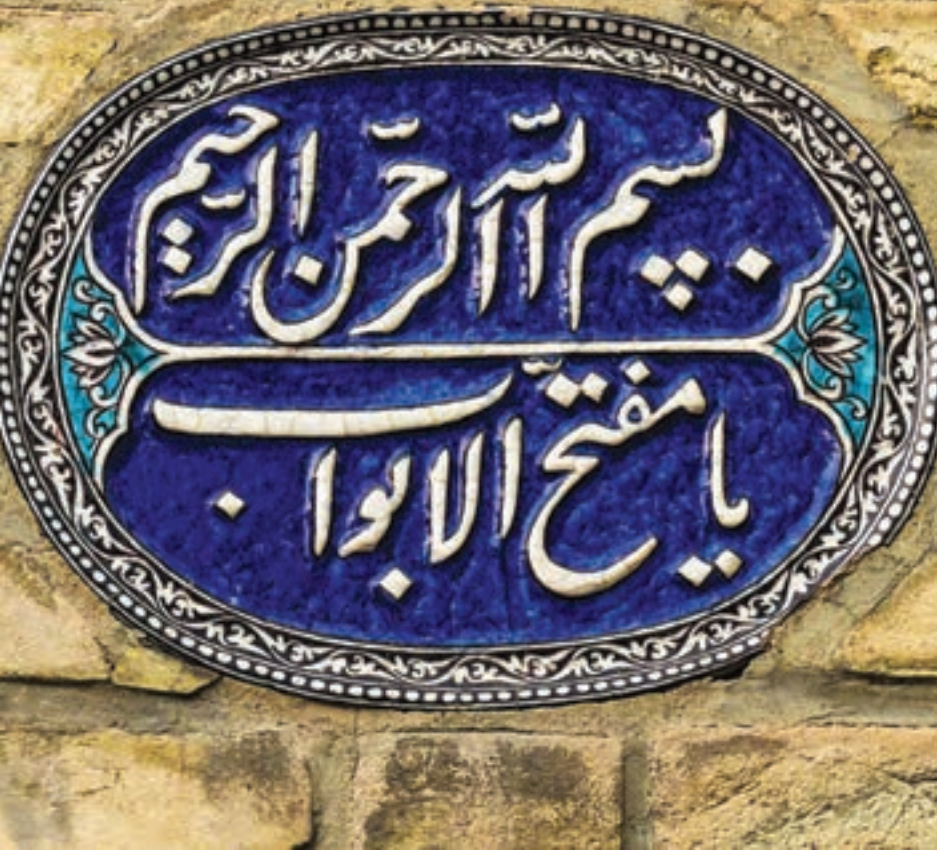
۵- از آنجا که این کتاب برای رشته علوم و معارف اسلامی نوشته شده است و دانش‌آموزان این رشته، مطالعات بیشتری در زمینه مباحث دینی و اعتقادی دارند و با عنایت به اینکه پیام دین اسلام، پیام فرهنگی بوده و بر فراهم آوردن زمینه هدایت‌پذیری انسان‌ها برای دستیابی به مقام قرب الهی و حیات طیبه تأکید دارد، لذا دانش‌آموزان می‌توانند به همه مباحث در تمام دروس خویش، از منظر فرهنگی نگریسته و پیام‌های فرهنگی و تربیتی آن را استخراج نمایند.

مفاهيم وکليات

فصل اول

اهداف فصل

- در پایان فصل، انتظار می‌رود دانش‌آموز:
- ۱- با تعریف فرهنگ و مصادیق آن آشنا شود و تصور خود از فرهنگ را بیان کند.
 - ۲- با مفاهیم سواد فرهنگی، مطالعه فرهنگی و مطالعه فرهنگ آشنا باشد.
 - ۳- عناصر و مؤلفه‌های فرهنگی را بشناسد.
 - ۴- درک درست از رویکرد فرهنگی کسب کرده باشد.
 - ۵- مهارت تشخیص سطوح فرهنگ و مناسبات این سطوح با یکدیگر را کسب کرده باشد.
 - ۶- توانایی تجزیه و تحلیل پدیده‌ها از منظر فرهنگی را به دست آورده باشد.

◆ مفهوم شناسی فرهنگ

ما بارها، واژه «فرهنگ» را شنیده‌ایم و آن را به کار برده‌ایم. فرهنگ خانواده، فرهنگ آپارتمان‌نشینی، فرهنگ روستایی، فرهنگ ایرانی، فرهنگ اروپایی؛ جهان فرهنگی، انقلاب فرهنگی، مهندسی فرهنگی، تحولات فرهنگی و...، این واژه‌ها، از جمله واژگانی است که از طریق کتاب‌های درسی، رسانه‌ها و گفتگوهای روزانه با آنها آشنا شده‌ایم. به راستی معنای «فرهنگ» چیست و شما چه تصویری از مفهوم فرهنگ و مظاهر و مصادیق آن دارید؟

◆ تعریف لغوی فرهنگ

فرهنگ واژه‌ای فارسی و مرکب است که از دو جزء «فر» و «هنگ» تشکیل شده است. «فر» پیشوندی است که در معنای جلو، بالا، بر و پیش، به کار می‌رود، و «هنگ» از ریشه اوستایی «تنگا» گرفته شده و به معنی کشیدن و سنگینی و وزن می‌باشد.^۱

۱- فرهنگ فارسی معین

◆ تعریف اصطلاحی فرهنگ

برای «فرهنگ» تعاریف متعدد و مختلف بیان شده و مصادیق و مظاهر گوناگون و متنوع درباره آن ذکر کرده‌اند. ادیبان، فیلسوفان، جامعه‌شناسان، روان‌شناسان و انسان‌شناسان هریک، به گونه‌ای خاص «فرهنگ» را تعریف کرده و به آن نگریسته‌اند. برخی از این تعاریف عبارت‌اند از:

۱- فرهنگ به معنای ادب، تربیت، دانش، علم، معرفت، آداب و رسوم است.^۱
۲- فرهنگ، مجموعه‌ای پیچیده از دانش‌ها، باورها، هنرها، قوانین، اخلاقیات، آداب و رسوم است که هر فرد از جامعه خویش فرا می‌گیرد.^۲

۳- فرهنگ، نظام‌واره‌ای از باورها و مفروضات اساسی، ارزش‌ها، آداب و الگوهای رفتاری ریشه‌دار و دیرپا، نمادها و مصنوعات است که ادراکات، رفتارها و مناسبات جامعه را جهت و شکل می‌دهد و هویت آن را می‌سازد.^۳

ریموند ویلیامز (۱۹۲۱-۱۹۸۸) منتقد فرهنگی و از پیشگامان اصلی «مطالعات فرهنگی» با بررسی تعاریف مختلف و مطالعه تحولات تاریخی «مفهوم فرهنگ»، تعاریف فرهنگ را در سه گروه طبقه‌بندی می‌کند:

- ۱- تعاریفی که به رشد فکری، روحی و زیبایی‌شناختی فرد، گروه یا جامعه اشاره دارد.
- ۲- تعاریفی که دربرگیرنده تعدادی از فعالیت‌های ذهنی و هنری مردم و محصولات آنها در جامعه است مثل فیلم، تئاتر، داستان، معماری و غیره.
- ۳- تعاریفی که به کل راه و رسم زندگی، کنش‌ها، باورها و آداب و رسوم تعدادی از مردم یک گروه یا یک جامعه اشاره دارد.

در نگاه او، فرهنگ به مثابه «شیوه کلی زندگی» و «شیوه تفسیر تمام تجربیات مشترک» یک گروه است. فرهنگ و انسان، رابطه پیوسته، تعاملی، و درهم تنیده دارند. فرهنگ هر ملت، روح و جوهره آن ملت و شناسنامه هویت بخش آن است. فرهنگ، شیوه زندگی گروهی و حاصل آگاهی و کنش مشترک انسان‌ها است. زندگی اجتماعی آدمیان، «هویت فرهنگی» دارد و به همین دلیل، جهان اجتماعی را «جهان فرهنگی» می‌نامند. نکته قابل تأمل در تفاوت و تعدد تعاریف فرهنگ، تفاوت مبانی فکری و فلسفی صاحب‌نظران و مکاتب مختلف در زمینه‌های گوناگون، از جمله درباره انسان، می‌باشد. به همین دلیل «مسئله فرهنگ» به صورت یک مشکل و چالش، در برابر صاحب‌نظران و اندیشمندان قرار دارد.

۱- دکتر محمود روح‌الامینی، زمینه فرهنگ‌شناسی

۲- ادوارد تیلور (۱۸۳۲-۱۹۱۷)، فرهنگ ابتدایی

۳- مصوب شورای عالی انقلاب فرهنگی در سال ۱۳۹۴

به نظر شما، حکیم ابوالقاسم فردوسی، در ابیات زیر، چه تعریفی از فرهنگ را در نظر دارد؟

که فرهنگ بهتر بود یا گهر	ز دانا بپرسید پس دادگر
که فرهنگ باشد ز گوهر فزون	چنین داد پاسخ بدو رهنمون
سخن گفتن از گوهر آسان بود	که فرهنگ آرایش جان بود
به فرهنگ باشد روان، تندرست	گهر بی هنر زار و خوار است و سست

ویژگی های فرهنگ

به نظر شما فرهنگ چه ویژگی ها و خصوصیتی دارد؟

با دقت در تعاریف مذکور و تعاریف مشابه، با وجود تفاوتها و اختلاف نظرهای مشهود در این تعاریف، برخی از ویژگی های مشترک که برای فرهنگ بیان شده، عبارت اند از:

- ۱- معناسازی و ارزش آفرینی: فرهنگ، بیانگر معنا و مفهوم، ارزش ها و هنجارها، روش ها و سبک زندگی انسان هاست. فرهنگ، همانند روح در کالبد پدیده ها و عناصر جهان فرهنگی، جاری است و به آنها معنا و جهت می دهد. روح سرزنده و متعالی، نشاط و شادابی را در بدن ایجاد می کند.
- ۲- زمانمندی و مکانمندی: فرهنگ، پدیده ای «زمانمند و مکانمند» است و سبک و روش زندگی مردم هر جامعه، در هر زمان و هر مکان، با شیوه زندگی مردمان دیگر در مکان ها و زمان های دیگر، شباهت ها و تفاوت های قابل توجه دارد. بنابراین فرهنگ هر ملت، خاص خود آنهاست و ریشه در تاریخ آن ملت دارد.
- ۳- میراث جمعی بودن: فرهنگ، «میراث اجتماعی» است که توسط افراد یک گروه یا جامعه و کنش ها و تعاملات آنها با هم به وجود می آید و از نسلی به نسل دیگر منتقل می شود.

۴- **تاریخی بودن:** فرهنگ، پدیده‌ای «تاریخی» است که از انباشت تدریجی تجربه‌های افراد یک گروه در طول زمان، شکل گرفته است. فرهنگ هر جامعه، ریشه در تاریخ آن جامعه دارد. بنابراین کنش‌های موردی و زودگذر، کنش‌های فرهنگی و اصیل نیست.

۵- **اكتسابی بودن:** فرهنگ، پدیده‌ای «اكتسابی و اکتسابی» است که در طول زندگی، از بدو تولد تا پایان عمر، از طریق نهادهای رسمی و غیررسمی آموزشی و تربیتی از منابع بشری و وحیانی توسط افراد کسب می‌شود. در عصر حاضر، علاوه بر نهادهای مذکور، رسانه‌ها و شبکه‌های مجازی نیز، در تولید و انتقال فرهنگ، نقش اساسی ایفا می‌کنند.

۶- **تحول پذیر بودن:** فرهنگ، امری «تحول پذیر» است و همانند هر موجود زنده و به‌عنوان یک پدیده انسانی، دچار تغییر و تحول می‌شود. بدین دلیل، فرهنگ، رشد و تعالی، فراز و فرود دارد و پویایی و زوال در حوزه فرهنگ و جهان فرهنگی اتفاق می‌افتد.

۷- **نظام مند بودن:** فرهنگ، یک کل به هم پیوسته و منسجم است و عناصر و اجزای آن برهم تأثیر گذاشته و از هم تأثیر می‌پذیرند.

بررسی و تحلیل کنید

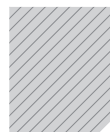
در اصفهان چه صنایع دستی وجود دارد؟ در مازندران و همدان چه صنایع دستی تولید می‌شود؟ این صنایع، شباهت‌ها و تفاوت‌هایی با هم دارند؟ علت شباهت‌ها و تفاوت‌ها چیست؟ مهارت تولید صنایع دستی چگونه از نسلی به نسل دیگر منتقل می‌شود؟

ابعاد و وجوه فرهنگ

فرهنگ دارای چه ابعادی است و چگونه می‌توان آنها را از هم تشخیص داده و طبقه‌بندی کرد؟ دانستیم که فرهنگ، به‌عنوان روح جمعی زندگی انسان، عاملی است که به تمام پدیده‌های انسانی، معنا می‌بخشد، لذا وسعت و قلمرو فرهنگ، به وسعت حیات اجتماعی انسان و جهان‌های اجتماعی اوست و تمام ذخائر و میراث اندیشه و کنش انسان از آغاز تا امروز را شامل می‌شود. وسعت قلمرو موضوعی، و انسان شمول بودن فرهنگ، باعث ایجاد خصوصیات مشترک میان جهان‌های اجتماعی و جهان‌های فرهنگی جوامع شده است. با توجه به گستردگی مفهوم فرهنگ، می‌توان هرجهان فرهنگی را، به دو بعد فرهنگ محسوس و فرهنگ غیرمحسوس تقسیم کرد.

«فرهنگ دارای دو بعد یا دو وجه است: این دو بعد، در یک کلیت منسجم به هم مرتبط هستند و در تحلیل نهایی، باید تأثیرات متقابل آنها را در بستر کلی هر جامعه معین، مورد بررسی و توجه قرار داد.»

فرهنگ محسوس، به مجموعه پدیده‌های عینی و ملموس گفته می‌شود. این بُعد از فرهنگ، شامل اشیای قابل حس، وسایل و ابزارهایی است که از زمان گذشته تا زمان حال، به ما به ارث رسیده است. مانند آثار باستانی، صنایع دستی، ابزار کار، وسایل کشاورزی، لباس، لوازم خانه، داروهای شیمیایی، وسایل تولیدی، ساختمان و بنا و دست ساخته‌های دیگر انسان. به عبارت دیگر، فرهنگ محسوس، مشتمل بر کلیه دستاوردهای مادی و فناورانه زندگی بشر است که در جامعه وجود دارد.

فرهنگ غیر محسوس، ابعاد کیفی و ناملموس زندگی انسان را شامل می‌شود مانند: آداب و رسوم، اعتقادات، اخلاقیات، باورها، ارزش آثار فکری، ادبی و هنری، فنون، آداب و دانستی‌های عامه (فولکلور). این بخش از فرهنگ، بیشتر به وسیله زبان و خط فرا گرفته می‌شوند.

بخش غیر محسوس فرهنگ، در بردارنده عقاید، و باورها، دانش‌ها و ارزش‌های یک جامعه است و بخش محسوس آن، هنجارها و نمادها را در بر می‌گیرد. فرهنگ محسوس و غیر محسوس به هم پیوسته‌اند. این پیوستگی و پیوند،

هر چند در ظاهر مشخص نیست، اما با دقت و شناخت علمی، ارتباط بین آنها مشخص می‌شود. این ارتباط، یک رابطه دو سویه است، از یک سو فرهنگ محسوس، ریشه در فرهنگ غیر محسوس دارد و بر آن، استوار است و از آن سرچشمه می‌گیرد و از سوی دیگر، فرهنگ غیر محسوس، از تغییرات و تحولات فرهنگ محسوس، تأثیر می‌پذیرد. فرهنگ غیر محسوس، بدنه اصلی فرهنگ ملی یک جامعه است. این بدنه، قدرت روحی و نیروی حیاتی یک ملت را مشخص می‌کند و تمام ابعاد، تولیدات و مصنوعات زندگی فردی و اجتماعی انسان‌ها، ریشه در فرهنگ ذهنی جامعه دارد. بنابراین، فرهنگ معنوی، بستر تعالی و پایداری حیات ملی است.

این دو بعد فرهنگ، «هویت فرهنگی» هر جامعه را تشکیل می‌دهند و تضعیف آن، به‌ویژه در لایه‌های غیرمحسوس، ضایعه‌ای است که هویت و ملیت یک گروه اجتماعی را تهدید می‌کند. فرهنگ‌های محسوس را می‌توان از دیگران به عاریه گرفت، توسعه داد و غنی ساخت، اما عاریه گرفتن فرهنگ غیرمحسوس، به‌آسانی امکان‌پذیر نیست و آثار مثبت یا منفی آن می‌تواند بسیار عمیق و گسترده باشد.

بررسی و گفتگو کنید

اگر فردی، لباس یا پیراهنی بپوشد که بر روی آن، تصویری از نمادهای ملی باشد، این نوع پوشش، چه پیامی از فرهنگ محسوس و فرهنگ غیرمحسوس را به دیگران منتقل می‌کند؟ اگر این پیراهن، حاوی تصاویری از نمادهای بیگانه باشد، دیگران، چه پیامی از آن دریافت خواهند کرد؟

رابطه متقابل ابعاد و سطوح فرهنگ

چه رابطه‌ای میان سطوح و ابعاد فرهنگ برقرار است؟ شناخت و درک این ارتباطات، چه پیامدهایی خواهد داشت؟

در سال قبل آموختید که اجزای مختلف یک جهان اجتماعی را می‌توان براساس اهمیت و نقشی که ایفا می‌کنند، تقسیم‌بندی نمود. از آنجا که ارتباط تنگاتنگی بین فرهنگ و اجتماع وجود دارد، فرهنگ را نیز می‌توان در چهار سطح به شرح زیر طبقه‌بندی کرد:

۱- عقاید و باورها: مجموعه جهان‌بینی و اعتقاداتی که در یک جامعه وجود دارد؛ مانند اعتقاد به خداوند و روز قیامت و کرامت انسان.

۲- ارزش‌ها: ارزش عبارت است از بار معنایی خاص که انسان برای برخی از اعمال، حالت‌ها و پدیده‌ها قائل است و حکایت از مطلوبیت و مفید بودن پاره‌ای از امور در زندگی انسان دارند؛ مانند عدالت، ظلم‌ستیزی، آزادی و کمک به محرومین.

۳- هنجارها: کنش‌هایی که برای تحقق ارزش‌ها توسط افراد انجام می‌شود و همگان به رعایت آنها وفادارند؛ مانند احترام به معلم، رعایت قانون، نوع پوشش در جامعه و عبور نکردن از چراغ قرمز.

۴- نمادها: نشانه‌ها و امور قراردادی که معرف معنایی خاص است و پیامی خاص را القا یا تداعی می‌کند؛ مانند پرچم، صدای زنگ مدرسه، علائم تابلوهای راهنمایی، مناره و گنبد.

مناسبات این چهار لایه با وجوه و ابعاد فرهنگ، در نمودار صفحه بعد نمایش داده شده است:

مناسبات و ارتباط سطوح و لایه‌های فرهنگ با یکدیگر

↓	نمادها	↑	فرهنگ محسوس و ملموس
↓	هنجارها و الگوها	↑	
↓	ارزش‌ها	↑	فرهنگ غیر محسوس و غیر ملموس
↓	مفروضات اساسی (عقاید و باورها)	↑	

همچنان که مشاهده می‌کنید، عقاید و ارزش‌ها در لایه‌های عمیق و زیرین فرهنگ و هنجارها و نمادها در لایه‌های سطحی و غیربنیادین قرار دارند و از عقاید و ارزش‌ها سرچشمه می‌گیرند. این چهار لایه با هم دادوستد داشته، برهم تأثیر می‌گذارند و از هم تأثیر می‌پذیرند و تفاوت در تعاملات بین لایه‌ها و سطوح فرهنگ بستگی به تفاوت در فرهنگ‌ها و نوع عناصر آنها دارد. همچنین تغییر هر لایه، بر روی سایر لایه‌ها اثر گذاشته و می‌تواند باعث تغییر آنها شود. تفاوت فرهنگ‌ها، به‌نوع عناصر فرهنگی، چگونگی چیش و وزن‌دهی به این عناصر، مناسبات و روابط بین آنها باز می‌گردد و هویت‌های فرهنگی متفاوتی را می‌سازد.

موضوعات زیر را از منظر سطوح و ابعاد فرهنگ، بررسی کرده و درباره آنها در کلاس گفتگو کنید:

- ◆ آیا در اطراف محل سکونت شما بناهای قدیمی وجود دارد؟ چرا سبک معماری و نحوه ساخت و ساز خانه‌های مسکونی امروز با گذشته متفاوت است؟
- ◆ دو زاپنی چگونه به هم احترام می‌گذارند؟ چرا روش آنها با ما متفاوت است؟

▲ خانه قدیمی در تهران

▲ خانه مدرن در تهران

چرایی شناخت فرهنگ و تحلیل فرهنگی

▲ مرمت و بازسازی ارگ بم

چرا باید «فرهنگ» را بشناسیم و به بررسی و تجزیه و تحلیل پدیده‌ها و مسائل فرهنگی بپردازیم؟
شناخت فرهنگ و مقوله‌های فرهنگی، چه تأثیری در زندگی فردی و اجتماعی ما دارند؟

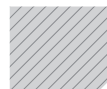
◆ ضرورت‌ها و نقش‌های فرهنگ

در درس قبل دانستیم، گستره فرهنگ، به گستردگی حیات اجتماعی انسان است. از این رو، هر انسانی به عنوان یک کنشگر اجتماعی، تحت تأثیر فرهنگ و جهان‌های فرهنگی قرار دارد و براساس باورها و ارزش‌های فرهنگی، کنش فردی و اجتماعی انجام می‌دهد.

دلایل ضرورت و اهمیت شناخت فرهنگ و تحلیل فرهنگی عبارت‌اند از:

۱- فرهنگ، هویت بخش فرد و جامعه

«ما»، «فرهنگ» و «جهان‌های فرهنگی» چه مناسباتی باهم داریم؟ از هم چه تأثیری می‌پذیریم و برهم چه تأثیری می‌گذاریم؟

شخصیت و هویت «ما»، در جهان فرهنگی شکل می‌گیرد. «ما» از فرهنگ، اثر پذیرفته و بر آن اثر می‌گذاریم. همه ما، از آغاز تولد تا لحظه مرگ، در جهان‌های فرهنگی متعدد زندگی می‌کنیم، با هزاران نماد و نشانه فرهنگی، در خانه، خیابان، مدرسه، جامعه روبه‌رو هستیم و در تمام تصمیمات خود، اعم از لباس پوشیدن، غذا خوردن، درس خواندن، تماشای تلویزیون، تفریح نمودن و نیز انتخاب رشته تحصیلی، نوع شغل، انتخاب همسر و... با فرهنگ و پدیده‌های فرهنگی سر و کار داریم. در نتیجه باید، «فرهنگ» را بشناسیم، مهارت برقراری ارتباط مفید و اثربخش با فرهنگ را کسب کنیم و توانایی تجزیه و «تحلیل فرهنگی» را به دست آوریم.

هنگامی که کودک به دنیا می‌آید، رفتارهای طبیعی و زیستی از خود بروز می‌دهد، گریه می‌کند، دست و پای خود را حرکت می‌دهد، چشم‌های خود را باز و بسته می‌کند، و... اما به مرور زمان، تحت تأثیر فرهنگ خانواده و بر اساس فطرت خدادادی، باورهای او شکل می‌گیرد و رفتارها و کنش‌های خاصی از خود نشان می‌دهد. مهم‌ترین نمود فرهنگ‌پذیری، زبان‌آموزی و ادای کلمات و واژگان است که عمدتاً از فرهنگ خانواده و زبان و رفتار پدر و مادر، به صورت مستقیم و غیرمستقیم فراگرفته می‌شود. کودک از طریق حواس، جهان اطراف خود را شناسایی و ادراک می‌کند و این امر، به رشد و گسترش توانایی زبانی او می‌انجامد. شکل‌گیری و رشد زبان در فرد، مقدمه شکوفایی و رشد «اندیشه» در او خواهد شد. فرهنگ، ابتدا بیرون از کودک، و در وجود دیگران، نمادها، جهان اجتماعی و فرهنگی، موجود بوده است و اکنون در تعامل کودک با دیگران، به درون وی، راه یافته و باعث درونی شدن فرهنگ می‌شود. فرهنگ از طریق درونی شدن، استمرار می‌یابد و افراد هم با عجزین شدن آن با استعدادهای ذاتی‌شان، به بسط و گسترش فرهنگ (مانند تولید ابزار و تفکرات جدید) پرداخته و بر آن، تأثیر می‌گذارند.

فرهنگ، عامل اتصال و روح تعاملات اجتماعی است و ارتباطات اجتماعی در بستر فرهنگ و توسط آن اتفاق می‌افتد. بدون فرهنگ، ارتباط و تعامل با دیگران، امکان‌پذیر نیست، همچنان که نحوه تعامل ما با دیگران را نیز، فرهنگ، مشخص می‌کند. به عنوان مثال، اگر فردی به ما، طوری تعارف کند، که از عمل این فرد و نحوه تعارف کردن او، بفهمیم که او به ما ابراز محبت و صمیمیت کرده، متقابلاً ما نیز، محبت‌آمیز برخورد می‌کنیم، ولی اگر تلقی ما از رفتار او این باشد که درصدد تحقیر یا کوچک شمردن ماست، به گونه‌ای دیگر رفتار خواهیم کرد. این تفاوت در رفتار و سبک زندگی، در فرهنگ‌های مختلف (مثل تفاوت مراسم پذیرایی و تعارفات در فرهنگ اروپایی، آفریقایی، آسیایی و...) به خوبی مشهود است و بر ضرورت و اهمیت شناخت فرهنگ، تأکید دارد.

بررسی، تجزیه و تحلیل و گفتگو نمایید:

در شهر شما، مراسم ازدواج، دارای چه آداب و رسومی است؟ اگر فردی با این آداب آشنا نباشد و یا آنها را رعایت نکند، چه پیش می‌آید؟

۲- فرهنگ و هدفمندی در زندگی

هر یک از ما، به عنوان یک کنشگر اجتماعی، از کودکی تا پایان عمر، تحت تأثیر فرهنگ و جهان‌های فرهنگی قرار داریم و بر اساس باورها و ارزش‌های فرهنگی خویش، کنش فردی و جمعی انجام می‌دهیم. فرهنگ در شکل‌گیری شخصیت ما، تأثیر فراوان دارد. باورها، نگرش‌ها و کنش‌های ما، تحت تأثیر فرهنگ خانواده، فرهنگ مدرسه و فرهنگ جهان اجتماعی است و جامعه‌پذیری که موجب پویایی جهان اجتماعی می‌شود، توسط فرهنگ، صورت می‌گیرد.

از سوی دیگر، هر یک از ما، در زندگی خود، هدف یا اهدافی داریم و برای دستیابی به آنها و کسب موفقیت، تلاش می‌کنیم. معنای زندگی ما و انتخاب و ترجیح یک هدف بر اهداف دیگر، متأثر از باورها و ارزش‌های ماست. اگر برای رسیدن به هدف، به دانش و مهارت خاص نیاز باشد، سعی می‌کنیم آنها را در مدرسه یا آموزشگاه‌های بیرون از مدرسه به دست آوریم. اگر تحقق هدف ما، به سرمایه نیاز داشته باشد، با تلاش خود و همراهی خانواده، سعی می‌کنیم آن را تأمین نماییم. علاوه بر این تلاش‌ها و امکانات، دستیابی به اهداف

فردی و اجتماعی، نیازمند فراهم آوردن بستر فرهنگی مناسب آن هدف است. شرایط فرهنگی، باید پذیرای تحقق اهداف باشد و از آن حمایت کند. مثلاً اگر اهداف ما، با فرهنگ خانوادگی یا جامعه، همخوانی نداشته باشد و حتی با آنها در تعارض و تضاد باشد، مقاومت و مخالفت اعضای خانواده یا جامعه، باعث عدم موفقیت در اجرای برنامه‌ها می‌شود. آسیب‌های ناشی از بی‌توجهی یا بی‌تفاوتی به فرهنگ، تمام افراد جامعه را متأثر می‌کند و تحقق اهداف را با مشکل روبه‌رو می‌سازد. در نتیجه، موفقیت در زندگی فردی و اجتماعی، نیازمند توجه به فرهنگ و شرایط فرهنگی جامعه است.

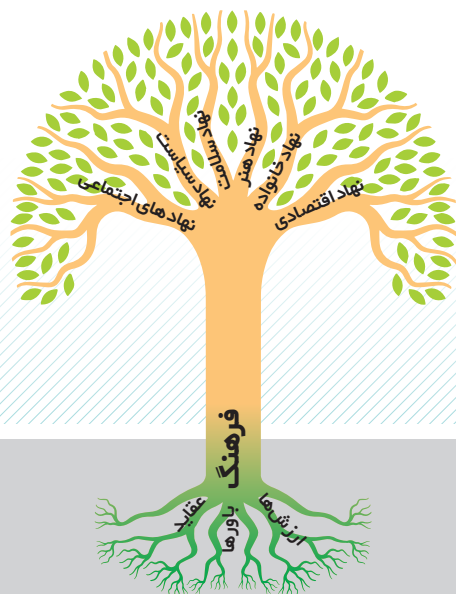
۳- پویایی حیات اجتماعی، نیازمند شناخت و صیانت از فرهنگ

فرهنگ، «روح جمعی» حاکم بر زندگی آدمی است که تمام زوایای آشکار و پنهان زندگی را در بر گرفته است. فرهنگ، همانند ریشه درخت است که پویایی و شادابی درخت زندگی به سلامت و سرسبزی ریشه‌های آن وابسته است. اگر شاخه یا برگ یا میوه درخت، آسیب ببیند، می‌توان آن را ترمیم یا جبران کرد، اما اگر ریشه درخت آسیب دید و خشک شد، چه اتفاقی می‌افتد؟ نهادهای خانواده، اقتصاد، سیاست، هنر، سلامت، ورزش، تعلیم و تربیت و... همه ریشه در فرهنگ جامعه دارند و از آبشخور آن، سیراب می‌شوند. تمام فعالیت‌ها و کنش‌های فردی و گروهی افراد، از باورها و ارزش‌های فرهنگ جامعه، نشئت گرفته و با نمادها و الگوهای فرهنگی، داد و ستد می‌نماید. انسان و جامعه، از فرهنگ جدایی‌ناپذیرند، در نتیجه انسان بدون فرهنگ و جامعه بدون فرهنگ وجود ندارد، همچنانکه فرهنگ بدون انسان و جامعه نیز، پدید نمی‌آید.

به واقع فرهنگ، همانند هوایی است که در آن تنفس می‌کنیم. هر چند دیده نمی‌شود، اما همه ابعاد وجودی ما و جامعه را در بر گرفته است و پویایی و شادابی ما و جامعه، به پاکی و سلامت آن وابسته است. در هوای آلوده، همه اعضای بدن آسیب می‌بینند و در صورت شدت آلودگی، حیات انسان به مخاطره می‌افتد و با کمبود هوا برای تنفس، آهنگ مرگ به صدا درمی‌آید.

آیا بدون شناخت و کسب شایستگی‌های لازم، امکان حفظ حیات اجتماعی و جلوگیری از آسیب‌ها، وجود دارد؟

بی‌تردید، همان‌گونه که حفظ حیات جسمانی انسان و تداوم رشد بدن، وابسته به شناخت از انسان و شرایط زیست‌اوست، حفظ و صیانت از حیات اجتماعی، ارتباط مستقیم با شناخت فرهنگ و عوامل و عناصر آن دارد.

۴- تقویت هویت و حفظ وحدت ملی

فرهنگ، مهم‌ترین عامل انسجام و استحکام ملی و همبستگی اجتماعی به‌شمار می‌رود. انسجام ملی در هر جامعه، نیازمند تقویت و صیانت از بنیان‌های فرهنگی آن جامعه می‌باشد، چه بنیان‌های فرهنگ محسوس و ملموس و چه بنیان‌های فرهنگ معنوی و غیرمحسوس. صیانت از: آثار و ابنیه تاریخی، میراث مکتوب، اسطوره‌ها و قهرمانان ملی، ادبیات و زبان زنده و پویا، آرمان‌ها و اهداف شوق‌انگیز، عقاید و باورهای اصیل و عقلانی و فطری و نظایر آنها، همه در تحکیم و تقویت انسجام اجتماعی و وحدت ملی نقش دارند. کسانی می‌توانند منادی وحدت و انسجام اجتماعی باشند و گفتار و رفتار آنها به همبستگی ملی و اجتماعی، کمک کند که شناخت دقیق و عمیق از فرهنگ جامعه و درک صحیح از ارزش‌ها و باورهای مردم داشته باشند.

از آنجا که فرهنگ جامعه، برابند نقش‌آفرینی تمام افراد، سازمان‌ها و نهادهای جامعه است، همگان از فرهنگ تأثیر می‌پذیرند و بر آن اثر می‌گذارند، همه افراد، با فرهنگ جامعه داده و ستاده دارند، لذا همگان نسبت به فرهنگ جامعه، «مسئول» هستند و باید برای شناخت، پالایش و ارتقای آن، تلاش کنند و با کسب مهارت‌های لازم، مسؤلیت اجتماعی و فرهنگی خویش را ایفا نمایند.

هم‌اندیشی و گفتگو کنید

تولید و ترویج لطیفه‌ها و طنزهای مخرب علیه شخصیت‌ها و قهرمانان ملی و گروه‌های مختلف، به ویژه در فضای مجازی، چرا و چگونه انجام می‌شود؟ تأثیر منفی آنها بر تضعیف وحدت ملی و انسجام اجتماعی را چگونه ارزیابی می‌کنید؟

۵- گسترش جهان‌های اجتماعی

مطالعه و شناخت فرهنگ، زمینه ارتباط با «گذشتگان» و «آیندگان» را فراهم می‌آورد و مرزهای «زمان» را در می‌نوردد. زمانی که کتاب تاریخی مطالعه می‌کنیم، یا از موزه بازدید می‌کنیم، هنگامی که از اعمال وحشیانه چنگیز و همراهانش نسبت به مردم شهر و روستاها ناراحت می‌شویم، زمانی که زندگانی مالک اشتر را بررسی کرده و او را الگوی خود قرار می‌دهیم ... در همه این موارد، با فرهنگ گذشتگان و موارث فرهنگی آنان آشنا می‌شویم. آثار تمدنی آنها را می‌بینیم، آداب و رسوم آنها را بررسی می‌کنیم، ادبیات و آثار ادبی و هنری آنان را تحلیل می‌کنیم ... گویی با «گذشتگان» زندگی کرده و در «گذشته» حضور داشته‌ایم.

آن هنگام که سیاستمداران و مردمی را تحسین می‌کنیم که به احترام «آیندگان»، خود را به زحمت انداخته و با قناعت در مصرف منابع طبیعی و منابع میان نسلی، (مانند ذخایر نفت)، زمینه زندگی مناسب را برای آنان فراهم می‌آورند، گویی با «آیندگان» زندگی می‌کنیم و شرایط آنان را، درک می‌کنیم. بنابراین، فرهنگ، نه تنها عامل و پایه تعامل با دیگران است، بلکه جهان اجتماعی ما را هم گسترش می‌دهد، ما را از تنگنای جهان فعلی بیرون برده و در صحنه گسترده معاصران، گذشتگان، و آیندگان قرار می‌دهد و با این کار، موجبات رشد و شکوفایی بیشتر ما را فراهم می‌آورد. بنابراین، شناخت «فرهنگ» و «تحلیل فرهنگی»، یعنی:

- شناخت و تجزیه و تحلیل توانمندی‌ها، باورها، اندیشه‌ها و رفتارهای «خود»؛

- شناخت «گذشتگان» و موارث و آثار آنان، موفقیت‌ها و شکست‌های ایشان؛

- شناخت «معاصران» و تحلیل سبک زندگی، افکار و ارزش‌های آنان؛

- شناخت «آیندگان» و شرایط زیست فرهنگی و اجتماعی ایشان.

این آگاهی‌ها و توانمندی‌ها، در پرتو شناخت فرهنگ و کسب مهارت تجزیه و تحلیل فرهنگی حاصل می‌شود، و در این زمینه، رسانه‌ها و فناوری‌های نوین، نقش اساسی ایفاء می‌کنند.

۶- نقش تأثیرگذار فرهنگ در آینده بشر

انسان‌ها در طول تاریخ زندگی خویش، فراز و فرود فراوانی را تجربه کرده و سیر تکاملی و تعالی جویانه خود را طی کرده‌اند. در ابعاد مادی و محسوس زندگی بشر، حرکت از زندگی ساده و ابتدایی آغاز و پس از عبور از دوره‌های مختلف کشاورزی و صنعتی به زندگی فناورانه امروز رسیده است، در ابعاد فرهنگ غیر محسوس نیز، سیر تحولی

خویش را پشت سر نهاده و با پستی‌ها و بلندی‌ها، موفقیت‌ها و شکست‌های فکری و معنوی روبه‌رو بوده است. از یک سو، انسان امروزی، به علم و آگاهی، عقلانیت و معنویت فزون‌تر، نسبت به گذشته دست پیدا کرده است، و از سوی دیگر، کژی‌ها و آسیب‌هایی، مانند اعتیاد، سرقت، بی‌عدالتی، استثمار، با پیچیدگی و گستردگی بیشتری در زندگی انسان جریان یافته است. بر اساس شواهد و قرائن، در ادامه این راه، انسان آینده، آگاه‌تر و عالم‌تر، عدالت‌خواه‌تر، و جامعه انسانی، جامعه فرهنگ محور و علم مدار خواهد شد، در نتیجه، اندیشه و فرهنگ، میدان دار زندگی انسان‌های آینده می‌شود. علم و آگاهی، بیش از پیش، در زندگی آدمیان، نقش آفرینی کرده و باورها و ارزش‌ها، مناسبات فردی و اجتماعی آنان را رقم خواهند زد.

شهید مطهری:

انسان آینده، «انسان فرهنگی» است و عوامل و مؤلفه‌های فرهنگی، بیش از پیش در زندگی فردی و اجتماعی او تأثیر خواهد داشت.

به همین دلیل، در دوران جدید، بر اهمیت و ضرورت توجه به فرهنگ و مقولات فرهنگی، بیش از پیش، افزوده شده است و رسیدن به پیشرفت و توسعه و دستیابی به جامعه انسانی توأم با اخلاق و معنویت و ارزش‌های والای انسانی، مورد توجه جدی قرار گرفته است. امروزه، انسان، به مثابه اصلی‌ترین سرمایه هر جامعه، محسوب شده و باورها، شایستگی و مهارت‌های او از جایگاه رفیع و بی‌بدیل برخوردار شده است. جامعه پیشرفته و توسعه‌یافته، جامعه‌ای خواهد بود که از سرمایه انسانی بیشتر، با شایستگی فزون‌تر، فرهنگ متعالی و مناسبات انسانی توسعه‌یافته برخوردار باشد.

باتشکیل «میزگرد فرهنگی» درباره موضوعات زیر، گفتگو کنید:

۱- امام خمینی علیه السلام می‌فرماید: «بی‌شک والاترین و بالاترین عنصری که در موجودیت هر جامعه دخالت اساسی دارد، فرهنگ آن جامعه است. اساساً فرهنگ هر جامعه هویت آن جامعه را تشکیل می‌دهد».

۲- عبارت «انقلاب اسلامی - یک انقلاب فرهنگی است» به چه معناست؟ این رویکرد، در سیاست‌گذاری‌ها، برنامه‌ریزی‌ها، رفتار مسئولان و مردم چه تأثیری داشته و چه پیامدهایی را به همراه دارد؟

براساس آمارهای موجود، «سن ازدواج» در کشور، در دو دهه گذشته، بالا رفته است. علل این پدیده کدامند؟ آیا صرفاً شرایط و دلایل اقتصادی باعث پیدایش این «مسئله» شده است؟ تغییر سبک زندگی مردم، چه نقشی در بروز آن داشته است؟

این «مسئله» را، چگونه تحلیل می کنید و برای بررسی و تجزیه و تحلیل آن، به چه دانش ها و مهارت هایی نیاز دارید؟

تحلیل فرهنگی به چه معناست؟ برای افزایش دقت در تجزیه و تحلیل فرهنگی پدیده‌ها، به چه دانش‌ها و مطالعاتی نیاز داریم؟ پیامدهای تحلیل فرهنگی چیست و چه مسئولیت‌هایی را متوجه ما می‌کند؟

برای پاسخ دادن به این سوالات، لازم است ابتدا مفاهیم «مطالعات فرهنگی»، «سواد فرهنگی»، «تحلیل فرهنگی» و «رویکرد فرهنگی» را بررسی کنیم.

مطالعات فرهنگی

مطالعات فرهنگی به چه معناست؟ و شامل چه موضوعاتی می‌شود؟

مطالعات فرهنگی، مجموعه‌ای از بررسی‌های انتقادی درباره فرهنگ عمومی و مسائل زندگی روزمره است که وضعیت فرهنگی جهان‌های اجتماعی معاصر و نزدیک به معاصر را بررسی می‌کند. هدف از این مطالعات، شناسایی نقاط قوت و ضعف فرهنگ افراد و جهان اجتماعی، برای کمک به انسانی‌تر شدن زندگی روزمره است. در مطالعات فرهنگی، تحلیل فرهنگ، به عنوان شیوه و سبک زندگی، مورد توجه است. گسترش سریع و روزافزون فناوری‌های ارتباطی، حضور قدرتمند و فعالیت پر تنوع رسانه‌های جمعی و شبکه‌های اجتماعی و بررسی نفوذ و تأثیر فوق‌العاده آنها بر فرهنگ افراد و فرهنگ جامعه، همچنین تعامل رسانه‌ها با سایر نهادهای اجتماعی، (مانند خانواده، اقتصاد، سیاست) مورد توجه مطالعات فرهنگی است. تجربه زندگی در جهان‌های متنوع فرهنگی، گسترش مهاجرت (روستا، شهر، سایر کشورها)، در هم تنیدگی و تعامل خرده فرهنگ‌ها، اختلافات فرهنگی، تعاملات فرهنگی بین‌المللی و... از جمله موضوعاتی است که در مطالعات فرهنگی تجزیه و تحلیل می‌شود. مطالعات فرهنگی، به دنبال کشف روابط و مناسبات فرهنگ با نژاد، جنسیت، طبقه، زبان، مذهب، حاکمیت و قدرت است. در این حوزه مطالعاتی، فرهنگ سرمایه‌داری معاصر، به عنوان فرهنگ مادی و کالایی شده، مورد نقد جدی قرار می‌گیرد.

تحقیق کنید

رشته‌های دانشگاهی در حوزه فرهنگ و موضوعات فرهنگی را، در سطوح کارشناسی، کارشناسی ارشد و دکتری در دانشگاه‌های کشور، شناسایی کرده و در کلاس معرفی کنید.

◆ سواد فرهنگی

«سواد فرهنگی» به چه معناست و در فهم و تجزیه و تحلیل فرهنگی، چه نقشی دارد؟ چرا برخی از افراد، در هنگام دیدن فیلم، خنثی و بی تفاوت هستند و توانایی تجزیه و تحلیل و دریافت پیام‌های آشکار و پنهان آن را ندارند؟ در عصر حاضر، چه کسی و با چه مهارت‌ها و شایستگی‌ها، «باسواد فرهنگی» تلقی می‌شود؟ امروزه، «سواد» به توانایی خواندن، نوشتن و حساب کردن محدود نمی‌شود و افراد باسواد کسانی نیستند که می‌توانند متنی را بخوانند یا مطلبی را بنویسند و یا عملیات ریاضی را انجام دهند. «سواد» در عصر جدید، به مجموعه‌ای از دانش‌ها و توانایی‌ها گفته می‌شود که برای شناخت، درک، برقراری ارتباط و استفاده از پدیده‌ها، مورد نیاز است. بنابراین، «سواد فرهنگی» مجموعه‌ای از شناخت‌ها و توانایی‌های اساسی است که افراد، برای درک عناصر و مؤلفه‌های فرهنگ، مسائل فرهنگی، هویت فرهنگی، برقراری ارتباط با دیگران و تجزیه و تحلیل فرهنگی، از آن برخوردارند. سواد فرهنگی، افراد را توانمند می‌سازد تا توانایی شناخت هنجارها، ارزش‌ها، آداب و رسوم در فرهنگ‌های مختلف را کسب کنند و در شرایط و موقعیت‌های فرهنگی، رفتار مناسبی از خود بروز دهند. باسوادان فرهنگی، مهارت تجزیه و تحلیل فرهنگی یک فیلم را دارند، پیام یک کتاب را درک می‌کنند، تأثیر وب‌گردی و اعتیاد اینترنتی بر باورها و رفتار کاربران فضای مجازی را می‌فهمند، با قوت و ضعف فرهنگ دیگران، آشنا هستند، مسائل و مشکلات فرهنگی جامعه را می‌شناسند و توانایی نقد و تجزیه و تحلیل آن را دارند. سواد فرهنگی، زمینه حضور فعال و مؤثر افراد در جهان فرهنگی را فراهم می‌سازد و به آنان امکان می‌دهد تا شناخت مناسب از تاریخ خود و جامعه جهانی و مناسبات اجتماعی و ارتباطات فرهنگی به دست آورند و توانایی تعامل مفید و ارتباط مؤثر را کسب کنند.

در مقابل، فرد بی‌سواد فرهنگی، فاقد توانایی درک پدیده‌های فرهنگی است، مهارت بررسی تأثیر متقابل پدیده‌های سیاسی، اجتماعی و اقتصادی با پدیده‌های فرهنگی را ندارد. از تجزیه و تحلیل سبک زندگی مردم عاجز است، برای اصلاح فرهنگ مصرف بی‌رویه، راه‌حلی ندارد. بی‌سواد فرهنگی، در برابر تهاجم فرهنگی، منفعل است و توانایی نقد و بررسی فرهنگ بیگانه را کسب نکرده است.

اولین بار، واژه «سواد فرهنگی» توسط «هیرش» نویسنده آمریکایی در سال ۱۹۸۲ با ارائه شناخت مناسب درباره ۵۰۰۰ موضوع، به کار گرفته شد. هیرش در سال ۲۰۰۱ دایرةالمعارف کامل سواد فرهنگی را منتشر ساخت.

پیشتر بدانیم

◆ رویکرد فرهنگی چیست؟

آیا تاکنون عینک دودی یا لزرنگی به چشم زده‌اید؟ اشیای اطراف خود را چگونه دیده‌اید؟ اگر رنگ شیشه عینک خود را تغییر دهید و آن را به رنگ سبز یا قرمز درآورید، آن گاه اشیای اطراف را چگونه خواهید دید؟ آیا رنگ اشیای اطراف شما تغییر کرده است یا عینک و نوع نگاه سبب این تفاوت شده است؟

زان سبب عالم کبودت می نمود

خویش را بدگو مگو کس را تو بیش

پیش چشمت داشتی شیشه کبود

گر نه کوری این کبودی دان ز خویش

مشنوی معنوی، دفتر اول، بخش ۷۲

هر یک از ما با عینکی که بر چشم زده‌ایم و یا از دریچه‌ای که در پشت آن قرار گرفته‌ایم، پدیده‌های اطراف و دنیای خارج از ذهن خویش را می‌بینیم و آنها را تجزیه و تحلیل می‌کنیم. گاهی از منظر سیاسی، یا اقتصادی یا اجتماعی و گاهی هم با رویکرد فرهنگی.

رویکرد فرهنگی یعنی همه پدیده‌ها و موضوعات را از منظر «فرهنگ» نگرستن و با عینک «فرهنگ و شاخص‌های فرهنگی» آنها را تجزیه و تحلیل کردن.

در رویکرد فرهنگی، اصالت و اولویت با ارزش‌ها و شاخص‌های فرهنگی است. اگر در جامعه‌ای، اخلاق، ادب، قانون‌گرایی و عدالت از شاخص‌های مهم فرهنگ آن جامعه باشد، همه رفتارها و عملکردهای فردی و نهادهای اجتماعی با آنها سنجیده می‌شود و پیشرفت و تعالی جامعه نیز به گسترش و تقویت این ارزش‌ها می‌انجامد. در مقابل، اگر در جامعه‌ای، بی‌نظمی، قانون‌گریزی، فردگرایی، دروغ‌گویی و منفعت‌گرایی فردی ارزش تلقی شوند، برخی افراد از این منظر و با این رویکرد به تجزیه و تحلیل پدیده‌ها می‌پردازند و کنش خود را براساس آن استوار می‌سازند.

«مسئله» زیر را بررسی و تجزیه و تحلیل کرده و در کلاس درباره آن گفتگو کنید:

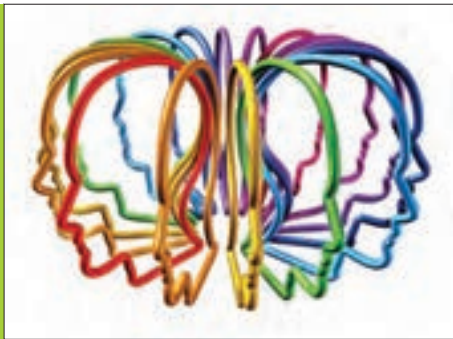
اگر در محل سکونت شما یک فروشگاه بزرگ برای عرضه وسایل زندگی با اولویت اجناس و کالاهای

خارجی، ساخته شود، آیا این اقدام، صرفاً یک فعالیت اقتصادی است؟ این پروژه، چه آثار فرهنگی و اجتماعی به همراه دارد؟ این اقدام، چه تأثیری بر سبک زندگی مردم محله و منطقه دارد؟ سیاست‌گذاران و تصمیم‌گیران لازم است در برخورد با این پروژه، چه باید و نبایدهایی را در نظر بگیرند؟

با توجه به تقسیم فرهنگ به دو بخش محسوس و غیرمحسوس و با عنایت به تأثیر و نقش فرهنگ غیرمحسوس در تحقق و تعیین فرهنگ محسوس، مشخص می‌شود که رویکرد فرهنگی، یعنی رویکرد مبتنی بر باورها و ارزش‌ها که ریشه در فرهنگ غیرمحسوس و مجموعه مفروضات اساسی و ارزش‌ها دارد، زیرا قانون زندگی، قانون باورها و اعتقادات است و انسان‌ها همان‌گونه که باور دارند، می‌اندیشند و عمل می‌کنند. باور، قدرتمندترین

عنصر فرهنگ است و باورهای عالی، سرچشمه موفقیت‌های بزرگ هستند. فرق بین انسان‌ها و فرهنگ‌ها، فرق میان باورها و مفروضات اساسی آنهاست. انسان‌های موفق با باورهای متعالی، موفقیت را برای خود خلق می‌کنند.

گفتگو کنید

نلسون ماندلا:

می‌دانی فرق من با زندانبانم چیست؟
زمانی که پنجره کوچک سلولم را باز می‌کند، او تاریکی و غم را می‌بیند و من روشنایی و امید را.
بسیار مهم است که چگونه می‌نگرید.
زیبا بنگرید!

تحلیل فرهنگی

مفهوم «تحلیل فرهنگی» چیست و برای تجزیه و تحلیل دقیق و علمی، باید از کدام «سواد» و اطلاعات

و مهارت استفاده کرد؟

«تحلیل فرهنگی»، حوزه‌ای میان رشته‌ای است که درصدد بررسی، تفسیر، و تبیین پدیده‌های فرهنگی و کنش‌های اجتماعی است. تحلیل فرهنگی، به معنای بررسی پدیده‌ها از منظر فرهنگی و با شاخص‌های فرهنگی، به همراه تفسیر و تحلیل نمادها و نشانه‌های موجود در یک فرهنگ است. تحلیل فرهنگی، نوعی توانایی و سببیت معرفتی و ذهنی است که افراد در رویارویی با مشکلات و چالش‌های زندگی مادی و معنوی خویش، از منظر فرهنگی، آنها را تجزیه و تحلیل می‌کنند.

در تحلیل فرهنگی، هدف، ایجاد فهم فرهنگی از پدیده‌هاست و فرهنگ عامل مؤثر در پیدایش پدیده‌های اجتماعی، اقتصادی و سیاسی قلمداد می‌شود، بنابراین تمام پدیده‌ها از منظر فرهنگی و با رویکرد فرهنگی نقد و بررسی و واکاوی می‌شوند.

در این کتاب، هدف از تحلیل فرهنگی، توانمند ساختن دانش‌آموزان است تا با افزایش سواد فرهنگی و کسب مهارت تفسیر و فهم عمیق‌تر مفاهیم زندگی روزمره، پدیده‌های مختلف را از منظر فرهنگی بنگرند و تجزیه و تحلیل کنند و با تشخیص مسائل فرهنگی، برای حل آنها، چاره‌اندیشی کرده و مسئولیت خویش را در قبال تقویت یا اصلاح آنها مشخص سازند.

تفاوت «تحلیل فرهنگی» با «مطالعه فرهنگ» و «مطالعات فرهنگی»

«مطالعه فرهنگ»^۱، «مطالعه فرهنگی»^۲ و «تحلیل فرهنگی»^۳ چه تفاوت‌هایی با هم دارند؟

«مطالعه فرهنگ» به بررسی و توصیف ویژگی‌های فرهنگ یک جامعه می‌پردازد. مثل فرهنگ اروپایی، فرهنگ ایرانی، فرهنگ یونانی. در مطالعات فرهنگ، بیش از نقد فرهنگ یک جامعه، ویژگی‌های فرهنگ آن جامعه (مانند آداب و رسوم، ارزش‌ها، صنوعات، هنر و معماری) توصیف و تبیین می‌شود. امروزه رشته انسان‌شناسی فرهنگی به مطالعه فرهنگ جوامع معاصر می‌پردازد.

۱. Study of culture

۲. Cultural studies

۳. Cultural analysis

«مطالعات فرهنگی» به بررسی و تحلیل انتقادی ابعاد و فرایندهای فرهنگی جوامع در دوران معاصر می‌پردازد. این مطالعات در دهه ۱۹۵۰ در بریتانیا ظهور کرد و از اهداف آن، نقد «فرهنگ توده‌ای» بوده است. فرهنگ توده‌ای، همان فرهنگ عامه مردم است که با تولید انبوه به دست جمعیت انبوه رسیده است. مصرف فرهنگی این جمعیت، کالاهای سطحی و نازل است که صنعت فرهنگ، آنها را برای کسب سود بیشتر تولید می‌کند. به اعتقاد برخی از جامعه‌شناسان هنر، فرهنگ و هنر توده‌ای، فرهنگ بومی و محلی و هنر فاخر را به خطر می‌اندازد. مطالعات فرهنگی، به نقد فرهنگ سرکوبگر و سرمایه‌داری معاصر می‌پردازد و معتقد است این فرهنگ، فرهنگی مادی و کالایی شده است.

«تحلیل فرهنگی»، به عنوان یک سنت علمی، درصدد بررسی و تجزیه و تحلیل پدیده‌هاست و با مطالعات فرهنگی و مطالعه فرهنگ متفاوت است، هرچند با آنها ارتباط دارد. هدف از تحلیل فرهنگی، ایجاد فهم فرهنگی از پدیده‌هاست. در تحلیل فرهنگی، فرد تحلیل‌گر، با استفاده از یافته‌های مطالعات فرهنگی و با شناخت فرهنگی جامعه و با بهره‌گیری از سواد فرهنگی خویش به علل وجودی و تجزیه و تحلیل پدیده‌ها می‌پردازد.

«مسئله» فرهنگی زیر را بررسی و تجزیه و تحلیل کنید:

آیا تاکنون به «موزه» رفته‌اید؟ کدام موزه؟ چرا میزان توجه و بازدید از «موزه»ها در بین مردم ایران کم است؟ برای افزایش علاقه به این پدیده فرهنگی چه باید کرد؟ نقش خانواده‌ها، مدارس و رسانه‌ها، در تقویت آشنایی و علاقه‌مندی مردم و جوانان چیست؟

▲ موزه پست و تلگراف ایران

چرا گردشگران خارجی، تمایل بیشتری به بازدید از موزه‌ها و آثار باستانی ایران دارند؟ چگونه می‌توان از این ظرفیت، برای رشد اقتصادی کشور استفاده کرد؟

تحقیق کنید

به چند گروه دانش‌آموزی تقسیم شوید. هر گروه با راهنمایی دبیر محترم، درباره بخش‌هایی از فرهنگ یک کشور تحقیق کرده و نتیجه را در کلاس گزارش دهید.

